

NOROGA SÁMIID RIIKASEARVVI DEARVVAŠVUOĐAPOLITIHKALAŠ PROGRÁMMA

Relevánta dokumeanttat NSR:

- Válgaprográmma 2009–13
- Evttohuuvon álgogulggaštus, 2009 golggotm.
- Listu riikkačoahkkinresolušuvnnain 1969–2008 (mielddusin)
- Listu ođđa áššit ovddiduvvon Sámedikkis 2005–2010 (mielddusin)

Relevánta dokumeanttat, Sámediggi

- Ášši 29/07 Sámedikkeráđi doaibmadieđáhus, Sámedikkeráđi politihkkalaš rehkedoallu áigodagas 2005–2007
- Ášši 10/07 Sámediggeráđi áigodaga 2006–2009 politihkkalaš prográmma
- Ášši 51/06 Našonala dearvvašvuodaplána (2007–2010)
- Ášši 23/05 Sámediggeráđi dieđáhus sámi dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid birra

Eará relevánta dokumeanttat:

- Evaluering av tilskudd til helse- og sosialprosjekter, Asplan Viak (2009)
- Sámi logut mitalit 2. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla (2009)
- Helse- og levekårsundersøkelser i samiske og norske bosetningsområder (SAMINOR
- St.meld. nr. 28 (2007–2008) Samepolitikken.
- NAČ 1995: 6 Dearvvasvuoda- ja sosiálabálvalusaid plána sámi álbmoga váste Norggas.
- Mánngabealatvuohka ja ovtadássásašvuohka: Ráđđehusa dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalusaid doaibmaplána Norgga sápmelaččaid várás 2001–2005

ÁŠŠEČILGEHUS

Riikkačoahkkinis 2008 dagai riikkačoahkkin čuovvovaš mearrádusa (cealkka NSR strategiija- ja doaibmaplána 2008–2013):

Landsstyret tar sikte på at landsmøtet 2010 skal behandle en politisk plan for samisk helse og omsorg.

Riikastivra lea čuovvolan dán mearrádusa go lea ráhkadan evttohusa NSR dearvvašvuodapolitihkkalaš prográmma. Prográmma lea jurddašuvvon hábmet vuodu NSR bargui dearvvašvuodapolitihkkalaš áššiiguin organisašuvnnas ja Sámedikkis dán sámediggeáigodaga. Prográmma deavdá dáinna NSR válgaprográmma 2009–2013, ja lea maid dai oassi NSR prinsihppa-prográmma 2013-? plánejuvvon bargui.

BAJIT ULBMIL NSR DEARVVAŠVUOĐAPOLITIHKAIN

Norgga Sámiid Riikearvi bargá sihkkarastit obbalaš ja ovttaárvosaš dearvvašvuoda- ja sosiálabálvaldagaid sámi álbmogii, seammá dásis go álbmogis muđui.

Dearvvašvuodafálaldat sámi álbmogii ferte váldit obbalaš vuolggasaji njealji dimenšuvnnas. Dat mearkkaša fálaldagaid mat leat vuodduuvvon vuoddoárvvuide go dohkkeha eamiálbmogiid fysalaš, kultuvrralaš, dovduid gullevaš ja vuoiñjalaš eavttuid. Vuoddoeaktu buot dikšui ja dálkkodeapmái lea ahte dearvvašvuodabálvalus ipmirda ja oaidná du.

Gávdnojit erenoamáš hástalusat čadnon eamiálbmogii ja dearvvašvuhtii. Dát hástalusat leat eambo go giella- ja kulturipmárdus, dat lea maid dai eallinipmárdus maid sámit leat háhkan alcces buolvvaid čađa, sihke ovttaskasolmmožin ja álbmogin. Erenoamáš dearvvašvuodahástalusat sáhttet čadnot vejolaš genehtalaš raššivuhtii, sosioekonomalaš heitotvuohka, olggušteapmi riggodagain ja etnalaš ja politihkkalaš duolbmun, gos dáruiduhttinnoađdi lea guodđán stuora negatiiva váikkuhusaid ovttaskas olbmui ja sámi álbmogii. Man muddui dákkár beliin leat váikkuhusat sámiid dearvvašvuhtii indiviida-dahje joavkodásis, gávdno unnán duodaštuvvon máhttu dál odne. Dán máhtu vuodu buorideapmi berre leat vuoruhuvvon bargu go galgá bargat ovdánahttit ovtadássásaš dearvvašvuodafálaldaga.

Sámi dearvvašvuoda gažaldagat leat dasto eambo go sávaldat ahte bidjat erenoamáš sámi vuhtiiváldimiid vuogádahkii, oassin sámi kultuvrra ealáskahttimis. Mii hupmat vuđolaš eavttuid birra min eallinipmárdusa ektui, movt mii álbmogin ipmirdit ja birget eallimiin, ja mii ferte leat das jus sámi pasieanttat ja geavaheaddjit galget oažžut ovtadássásaš dearvvašvuodafálaldagaid. Olahit dan, ferte dálá dearvvašvuodafálaldat strukturerejuvvot ja ovdánahttojuvvot sámi pasieanttaide sámi premissaid vuodul.

Dát prográmma hukse dan eavttu nala ahte Norggas lea mihttomearri integrerejuvvon ja ovttastahttojuvvon dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalus dáža ja sámi álbmogii (NOU 1995:6). Dearvvašvuoda- ja sosiálabálvalus mii hukse doarvái vuhtiiváldima sámi álbmoga ektui gáibida stuorit vuogádatlaš barggu, politihkalaš vuoruheami ja eambo resurssaid.

ILO-konvenšuvdna nr. 169 artihkal 25 sihkkarastá sámiide vuoigatvuoda leat mielde hábmeme áigeguovdilis dearvvašvuodafálaldagaid, ja nanne sámi geavaheddiid vuoigatvuodta dohkálaš dearvvašvuodabálvalusaide. Sámedikki rolla sámi álbmoga dearvvašvuodafálaldaga ektui lea ain ovdáneame. Sámediggi ferte konsulteret guovddáš eiseválddiiguin sihkkarastin dihte ahte sihke sámi álbmoga kollektiiva dearvvašvuodafálaldat, ja sámi pasieanttaid individuála pasieanttavuoigatvuodat nannejuvvojit.

Dát prográmma lea juhkojuvvo čuovvovaš surggiide:

1. Sámi sisdoallu dearvvašvuodabálvalusain
2. Strukturrat sámi dearvvašvuodabálvalusaid ektui¹
3. Sámi dearvvašvuoda boahteáiggiperspektiiva

1. Sámi sisdoallu dearvvašvuodabálvalusain

Norgga Sámiid Riikasearvi oaivvilda ahte ovtadássásaš dearvvašvuodafálaldat sámi álbmogii mearkaša ahte dearvvašvuodabálvalusaid sisdoallu lea huksejuvvon sámi pasieantta eavttuid ala. Sámi pasieanttaid individuála pasieanttarievttit fertejit dan dihte nannejuvvot nu ahte dearvvašvuodafálaldat ovttaskas olbmui váldá vuolggasaji sámi pasieantta dárbbuin.

Dat bohtá mearkašit ahte sámi pasieanttat sáhttet válljet kvalitehtalaš dikšofálaldaga gos sámegiella, sámi kultuvra, eallin- ja dávdaimárdus leat vuodđopremissaid gaskas go pasieanta ja divššárat deaivvadit. Dát vuoigatvuodat leat čadnon ovttaskas pasientii, eai ge ráddjejuvvon ássanbáikki ja geográfalaš gullelašvuoda mielde.

Norgga Sámiid Riikasearvi áigu sihkkarastit sámi perspektiivaid dearvvašvuodabálvalusaide dan bokte go ovttastahttinodastus biddjo dan láhkái ahte buoridit sámi pasieanttaid vásihusa ja duhtavašvuoda vuodđodearvvašvuodabálvalusain earret eará go sihkkarastá stuorit oasi sámegielat doaktáriid. Rekrutteret ja oahpahit sámegielat dearvvašvuodabargiid, nannet dearvvašvuodabargiid giella- ja kulturgelbbolašvuoda, ja duhtadeaddji dulkonbálvalusat leat dehálaš bealit movt sihkkarastit sámi ipmárdusvuodu.

Sámedikki doaibmaávdnasat dearvvašvuoda- ja sosiálasuorggis lea árvoštallon, ja NSR áigu bargat ahte doaibmaávdnasat adnojit beaktilis ja ulbmilnjugsejuvvon vuogi mielde maidai boahteáiggis.

---

¹ Strukturva/juogus otná dilis: Vuodđodearvvašvuodabálvalus (dábálašdoavtterbálvalus, dikšo- ja fuolahusfálaldat vuorasiidda/ doaibmahehttejuvvomiidda, áhpehis nissoniid čuovvoleapmi – suohkanat). Erenoamášdearvvašvuodabálvalus (somátalaš buohcciviesut, iešguhtet psykiatriijalaš dikšo ja dálkkodanfálaldagat, priváhttabargi čeahpit – dávjá stáhtalaš ovddasvástáduš). Priváhta: apotehka/medisiidnagávpi.

Norgga Sámiid Riikasearvvi riikkačoahkkin áigi vuoruhit čuovvovaš doaimbajuid sihkkarastit sámi sisdoalu dearvvašvuodafálaldagain:

- Bargat sihkkarastit sámi perspektiivva ovttahttinodastusas, nu ahte sámit galget sáhttit oažžut heivehuvvon divššu ja dálkkodeami báikkálaččat nu guhkas go vejolaččat.
- Duohtandahkat sámi árvodáhkádusa vuorasiidda. Sámi vuorasiin galgá leat vuoigatvuohta fuolahussii iežasat premissaid vuodul. Sámegealla, sámi kultuvra, sámi árvvut ja árbevirolaš sámi biebmui ja árbevierut leat dehálaš oasit fuolahusfálaldagas.
- Sihkkarastit sámi buohccidivššároahpu ásaheami.
- Bargat oažžut doarvái dulkonbálvalusa ja sámegeallat dieđuid sámi pasieanttaide.
- Sihkkarastit ahte psykalaš dearvvašvuodasuođjaleapmi sámiid váras nannejuvvo go ovdánahtta SANÁG.
- Nannet maŋgesuođjalusa iešsorbmenedjjiid oapmahaččaid váras (Našunála gelbbolašvuodaguovddáš?).
- Bargat ahte heahtheadihambálvalusas lea bistevaš sámegeallat gelbbolašvuohta.
- Bargat ahte pasieantafievrrerendandiggon ferte sáhttit bálvalit sámegeallagiid.
- Sihkkarastit ahte sámi siellomorašbálvalusa ásaheami buohcciviesuide.
- Bargat ahte turnusortnet easkaoahppan doaktáriidda váikkuha rekrutteret doaktáriid sámi guovlluide.
- Ásahit ja doalahit rekrutterendoaimbajuid čadnon dearvvašvuodafágalaš oahpuide.
- Sihkkarastit ahte Sámedikki doaimbaávdnasat dearvvašvuođa ja sosiála siskkobeaide addá buoret bohtosa mearrasámi ja lulli- ja julevsámi guovlluin.
- Sihkkarastit ahte bohtosat proševttain maid Sámediggi doarju poasta 450 bokte bohto dihtosii, earret eará go gaskkasta daid dearvvašvuodafágalaš diehtobánjku bokte.
- Geahččat bearrái ahte eanet go ovdal addo čuovvoleami doarjja proševttaide mat huksejit proševttaid gávdnosiid ala, ja maid Sámediggi lea dorjon álgoálggus.
- Sihkkarastit ahte proševttat maid Sámediggi doarju eanet váldet sámegealla fárrui návccastansuorgin proševttas.

2. Struktuvrrat sámi dearvvašvuodabálvalusaid ektui

Sihkkarastit obbalaš kollektiiva sámi dearvvašvuodafálaldaga háliida NSR čielggadit vejolašvuođa ásaheami sámi dearvvašvuodafitnodaga. Sámi dearvvašvuodafitnodaga berre árvvoštallat nu ahte sihkkarastá erenoamáš ovdasvástádusa hukset gelbbolašvuođa sámi pasieanttaid dárbbuid ektui ja sihkkarastit bagadallama sámi gažaldagain sihke dearvvašvuodafitnodagaide muđui, fylkkaide, suohkaniidda, máhttoásahusaide ja earáide. Dákkár dearvvašvuodafitnodat sáhtta fátmastit ásaheami mat dál odne juo leat ásaheami erenoamážit váldit vuhtii sámi dárbbuid, nu movt ovdamearkka dihte SANÁG ja spesialistadoavtterguovddáš Kárášjogas. Norgga Sámiid Riikasearvi háliida oažžut čielggaduvvot sáhtta go siskkáldas iešmearrideapmi mii guoská vuoruhemiide sámi dearvvašvuodagažaldagain buorebut vuhtiiváldit bajit orgánas nu movt sámi dearvvašvuodafitnodat.

Sámi báikkálaš servodagain lea čielga rolla láchit dearvvašvuodafálaldagaid sámi álbmogii. Suohkandásis lea ovdasvástádus vuodde dearvvašvuodabálvalusas. Buot suohkanat gos sámit orrot leat dan dihte sihke dat geat fáallet dearvvašvuodafálaldagaid ja sámi dearvvašvuodapolitiikka ovdáneami premissaguoddit. Potensiála berre gávdnot ahte oažžut eanet ovttasbarggu ja máhttolonohallama gaskal daid iešguhtet sámi suohkaniid ja báikegottiid.

Fálaldat sámi pasieanttaide lea maid dai čadnon našunála dearvvašvuodafálaldaga struktuvrii, leš dál gosa erenoamáš dearvvašvuodabálvalusaid galgá fysalaččat sajjustit dahje ruhtadanvuogádat. Dan dihte lea dehálaš doallat alla dihtomielašvuođa dan ektui movt buohcceviessostruktuvra hábmejuvvo, ruhtadanortnegat ja našunála ođastusat addet váikkuhusaid sámi pasieanttaid ektui.

Norgga Sámiid Riikasearvvi riikkačoahkkin áigu vuoruhit čuovvovaš doaibmajuid sihkkarastit struktuvrraid mat buoridit beassama ja relevánssa sámi dearvvašvuodabálvalusaid ektui:

- Bargat čielggadit sámi dearvvašvuodafitnodaga.
- Sámi spesialistadoavtterguovddáš ovdánahttojuvvo sámi gelbbolašvuodaguovddážiin somáhtalaš medisiinnas. Sámi jurddašeamis gullaba “siellu ja gorut” oktii ja dan dihte berre psykiatriija ja somátihka oktii organiseret ja hábmet ovtta oktasaš sámi erenoamáš-guovddáža, áinnas desentraliserejuvvon doaimmain.
- Nannet sámi dearvvašvuodafágalaš organisašuvnnaid ja sihkkarastit geavaheddjiid-organisašuvnnaid ásaheami, dan bokte go ovdánahtta doarjjaortnegiid sihke dálá organisašuvnnaide ja ođđaásahemiide.
- Bargat čielggadit bárdnanfálaldagaid sámi guovlluin.
- Čielggadit našunála gelbbolašvuodaguovddáža ásaheami mas fuomášupmi lea sámi vuorrasat riggodahkan servodahkii.
- Bargat nannet sámi báikegottiid rolla dála dearvvašvuodafálaldagas oassin siskkáldas iešmearrideapmái ja váldedahkamii ovttdássaš sámi dearvvašvuodabálvalusaid sisdoalu ektui ovttastahttinodastusa barggus.
- Sámediggi ferte leat fárus váikkuheame ahte buohcceviessostruktuvra čielggaduvvo oassin sihkkarastit beassama sámi pasieantaid ektui, oassin báikkálaš buhcciidviesuid struktuvra digaštallamiin.
- Sihkkarastit ahte fievrredandássendoarjja doalahuvvo nu ahte reseptakeahhtes dálkasiin leat ovttdássaš hattit miehti riika.
- Geahčcat bearrái ahte ruhtadanvuogádat refundere goluid pasieantajoavkkuid váras geain leat sámi dearvvašvuodahástalusat, nu ahte dát eai vuoruhuvvo vulošguvlui. Earret eará sáhttet guovllolaš dearvvašvuodafitnodagat sáhttit muddet hattiid iešguhtet pasieantajoavkkuid ektui ja ášahusaid ektui čadnon báikkálaš dárbei ja “sávvojuvvon vuoruhemiid”.

3. Sámi dearvvašvuodafálaldagaid boahtteáiggeperspektiivvat

Sámi dearvvašvuodafálaldaga boahtteáiggeperspektiiva lea čadnon sihke eastadeaddji dearvvašvuodabargui ja dutkamii ja máhttoovdáneapmái.

Lea stuora dárbu hukset eamiálbmogiid luohttámuša ja eaiggátvuoda dutkamii ja oahpahussii, go čuohtejagiid lea dáhpáhuvvan ehtalaš eahpádeaddji viežžan ja geavaheapmi statistihka dieđuin ja etnográfalaš dieđuin. Sámi dearvvašvuodadutkama guovddáš ferte nannejuvvo viidásit sáhttit kártet sámi dearvvašvuodahástalusaid ja ovdánahttit buoret máhttovuodu boahttevaš sámi dearvvašvuodapolitihkas.

Eambbo návccaid eastadeaddji dearvvašvuodabargui sámi álbmoga ektui berre vuoruhuvvot badjelii, earret eará go ávžžuha eambbo lihkadit ja láchit dákkár fálaldagaid sámi báikegottiin. Eaktodáhtolaš faláštallama nannen lea oassin dán barggus ja bargu sámi ja eamiálbmotfaláštallamiin gullá dása. Norgga Sámiid Riikasearvi áigi vuoruhit álbmotdearvvašvuoda oassin eastadeaddji barggus.

Norgga Sámiid Riikasearvi riikkačoahkkin áigu vuoruhit čuovvovaš vuoruhemiid boahtteáiggi ektui:

- Sierra doaibmaávnnsortnet Sámedikkis nannet dearvvašvuoda ja álbmotdearvvašvuoda eastadanbargguid.
- Joatkit nannet proševttaid njulgejuvvon sámi árbedieđu guvlui.
- Addit eanet resurssaid eastanbargguide gárihuhttinmirkkuid vuostttá.
- Doarjja sámi faláštallamiid sámi báikegottiin, eaktodáhtolaš faláštallanorganisašuvnnaide ja Arctic Winter Games.
- Nannet diehtujuohkinbarggu ja álbmotčuvgehusa sámegilli.

- Bargat kártet sámi dearvvašvuodáhástalusaiddutkama bokte, ovdamearkkadihte erenoamáš sámi dearvvašvuodáhástalusaiddemeansa, badjelmearálaš buoidi, birasmirkkuid váikkuhusat, allergiija, diabetes ja psykalaš dearvvašvuolta.
- Viidásit bidjat návccaid dutkat sámi dearvvašvuoda, earret eará álggahit čuovvovaš vuoruhuvvon návccastansurggiid:
  - Viidásit iskat sivaidd mane sámegeilat nissoniid dearvvašvuodafálaldat orro leame heajubut go fálaldat álbmogii muđui ja evttohit doaibmabijuid buoridit dán,
  - sihkkarastit stuorit proševtta sihkkarastit sámi vuolggasaji terapiija dikšunvuogis,
  - eanet dutkat kártet manne nuorra sámi dievddut sorbmejit iežaset ja fáhkkestaga jápmet, ja stuorit proševtta sáhttit dustet dáidd hástalusaidd,
  - ovdánahtti sámi populašuvdnastatistihka.